

Riksdagsseminarium med #ViMåstePrata 2019-01-30

Tal av Sverker Sörlin, idéhistoriker och professor i miljöhistoria vid Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm. Han är författare till flera böcker och fick 2004 Augustpriset för boken Världens ordning och Mörkret i människan. Sverker Sörlin är också förbundsordförande för Folkuniversitetet sedan 2012.

Demokrati är ett vackert ord – för de allra flesta. Riksdagen är i vårt land också en symbol för demokratins värde.

Riksdagen har varit med mig så länge jag kan minnas. Min farfar satt i riksdagens första kammare, från 1955 till det att den upphörde 1970. Vi bodde i det inre av Västerbotten. Till veckornas och årets rytmer under min barndom hörde farfars resor till Stockholm. Vi andra i familjen var nästan aldrig i Stockholm.

Det var på den tiden man kunde säga om någon i mina hemtrakter, som ett tecken på respekt, att ”han ha’ bil å han ha’ vöre i Stockholm”. Då var man med sin tid. Min farfar hade en stor bil och han var i Stockholm varenda vecka.

Riktigt vad han gjorde där hade vi inte så bra koll på. Men vi förstod att det nog var ganska viktigt. Han satt i konstitutionsutskottet. Ett ord jag lärde mig vid ovanligt späd ålder.

När färgtv:n hade kommit visades ett program kallat Från A till Ö med den lärda ugglan Helge och den vetgiriga Hedvig som med sin forskning (som jag tror man kan kalla det) ständigt visar att Helges etablerade kunskap har begränsningar.

Jag ser om avsnittet om bokstaven D. Där finns ordet demonstrationståg, men också demokrati. Den nyfikna och vetgiriga Hedvig cyklar bland bilarna på Riksgatan – så var det då – fram till ledamotshuset vid Mynttorget, går rakt in och får möta statsminister Olof Palme som i en korridor förklarar att:

”Demokrati betyder folkstyre.”

Sedan talar Palme om hur alla får vara med och bestämma, även i vardagslivet och på jobbet, och att det betyder att alla måste få säga sin mening. Och att detta alltsammans bottenar i alla människors lika rätt och värde.

Hedvig känner sig upplyst och det har hon rätt att vara. Det är en underbar definition av demokrati. Jag var redan 18 år när detta yttrades. Då tyckte jag att det inte var så märkvärdigt. Jag tyckte att det var självklart. Jag tyckte inte ens att Palme var märkvärdig.

Jag har ändrat mig. Nu tycker jag att det verkligen är märkvärdigt att se om detta klipp.

Och varför det? Därför att det fanns något lockande i detta enkla. Det var som om demokratin inte kunde ha några hot, i alla fall inga reella hot.

Nu upplever vi hot och de växer. De har vuxit så till den grad att vi har startat denna kampanj och arbetat med en bok, *Handbok för demokrater* (Natur & Kultur). Vi har tyckt att det varit viktigt nog att ge ut den för att erinra om att demokratin behöver ett dagligt försvarsarbete.

Saker är svårare nu och det är lika bra att erkänna det. En intressant sak är ju att de som hotar demokratin också använder den, och även försvarar den. Viktor Orbán är folkvald och mycket populär. Han vill ha demokrati, han går inte till val på att avskaffa den.

Men han vill ha en *illiberal* demokrati. Illiberal betyder icke-liberal. Vad det betyder visar sig successivt i Ungern. Man stänger universitet. Man tvingar medierna till lojalitet. Man gör public service till statligt propagandorgan. Man snävar in villkoren för oppositionella. Man tar inte emot flyktingar. Man förfalskar riksregalierna. Man skriver om historien. Man ideologiserar undervisningen i skolorna. Man gör om valsystemet så att det ska bli svårare att byta regering, så att utlandsungrare ska få svårare att rösta.

Man kopplar makten till religionen, det syns ännu tydligare i Polen. I båda länderna ideologiserar man också synen på grundläggande värdefrågor, särskilt om nationen, religionen och förhållandet mellan könen. Jag läste i augusti 2017 i *Guardian* att det finns polska intellektuella som har två CV. Ett som de använder internationellt. Ett som de nyttjar när de söker tjänster vid polska universitet och myndigheter. På de senare har de tagit bort kurser de gått eller böcker de skrivit, om vad? – om jämställdhet eller gender studies.

Detta är ännu så länge inga riktigt stora strömningar i västra Europa. Men de finns, och framförallt finns de under ytan. I södra Europa finns i flera länder ett fascistiskt förflutet och en värderingsstruktur från denna tid som snabbt kan mobiliseras. Vi ser nu hur det sker i Italien.

Om bara tillräckligt många röstar på dem, kan de illiberala krafterna montera ned den liberala demokratin olik egenskaper och samtidigt vinna i popularitet. En huvudmotståndare för denna syn på demokrati är den demokrati som sträcker sig bortom nationalstaten, bortom det egna folket. En huvudfiende blir således Europa.

Hur kan detta komma sig? Vad är det som gör att detta sker i Europa just nu?

Låt mig försöka ge ett svar. Det finns förstås många. Vi bör f.ö. diskutera dessa frågor intensivt. Förr än vi anar kan illiberala krafter ha verklig makt även i Sverige. De har redan i praktiken fått ett visst inflytande och lokalt redan blivit en maktfaktor.

Jag tror att en viktig sak för att förstå denna utveckling är förhållandet mellan demokratin och nationen. Nationalstatens ivrigaste anhängare har en favoritidé: att det finns ett djupt historiskt samband mellan staten och nationen, alltså etniska och språkliga grupper; ett slags mönsterpassning.

Snarare är sambandet precis det omvända. Nationalstaterna har format *heterogena* grupper och en *mångfald* av kulturer och språk till fungerande och effektiva gemenskaper. Inte en enda nationalstat i världen består av en bestämd etnisk kategori som rest som en sluten, ogenomtränglig kapsel genom historien och nu lever som en ”ren” och samlad enhet inom sina gränser.

Svenskar är inget undantag. Vi är, som alla andra, ett i grunden blandat folk. En bok på 1990-talet av två svenska historiker hette ”Tusen år av invandring”. Titeln säger det mesta. För inte så länge sedan fick vi dessutom veta att DNA-analyser visat att de så kallade ”svenska vikingarna” i själva verket till stora delar bestod av ”invandrare”, eller ”icke-svenskar” – även om alla sådana begrepp nästan förlorar sin innebörd när man går litet längre tillbaka i tiden.

Hela den mänskliga historien präglas i själva verket av migration, rörelse och blandning och det är kanske den viktigaste orsaken av alla till kreativitet och framsteg.

Hur kan det då komma sig att nationalismen ter sig så lockande? Troligen just av samma skäl. För *på kort sikt* medför förändring ofta osäkerhet. Fri rörlighet, fri handel, frihet för idéer, religioner och livsformer innebär också utmaningar och kanske hot för många människor.

Jag tror att vår tids populistiska ny-nationalism bottnar just i detta. De populistiska partier som växer i Europa och som även finns i andra delar av världen exploaterar denna oro. Och de gör det skrupelfritt. Rörligheten och utbytet, alltså samma krafter som skapar välståndet och på lång sikt moderniserar och utvecklar samhällen till tolerans och upplysning – blir på det sättet huvudfienden för nationalisterna.

Därför blir nationalismen i denna variant konservativ, ofta rent reaktionär. Och därför tar den sig så många egendomliga uttryck.

Nationalistens politik går nämligen ut på att försöka till varje pris försvara den föregivna nationella enhet som i varje ögonblick ter sig hotad av undergrävande krafter. *Skapandet av rädsla* är därför den primära politiska uppgiften.

Nationalisten är rastlöst sysselsatt med att leta upp, dramatisera och förstora hot och problem, *för utan rädslan kan hans budskap inte slå rot.*

Politiken inriktas sedan på att hindra att det välstånd som uppnåtts delas med några andra än landsmännen, som nationalisterna därför lägger en kolossal ansträngning på att definiera – vilka är nu riktiga ”svenskar” och vilka är bara ”samer”, ”judar” eller ”finnar” eller ”turkar” som råkar bo i landet men egentligen inte tillhör ”svenskarna”? Detta försöker nationalisten göra till en intressant, ja, rentav en livsviktig fråga.

Vad är ”svensk kultur”? Svenska skattemedel ska enligt nationalistens program bara användas till *svensk* kultur, och denna kultur är till för att bygga nationen starkare, öka sammanhållningen, inte för att uppnå något kulturellt nyskapande eller främja tolerans och utbyte, eller, hemska tanke, öka inslagen i landet av sådant som inte tillhör nationen.

Vad är ”svenska värderingar”? Givetvis är de en fiktion – Sveriges bidrag till världens samlade värderingar är mycket begränsat. Men bara genom att ställa frågan har nationalisten fört upp på dagordningen en ängslan för att någon värdering som är *so zu sagen* ”osvensk” skulle kunna tränga sig in och få inflytande. Och varje sådan värdering måste rimligen vara farlig.

På detta sätt kan man gå från politikområde till politikområde och se hur nationalistens politiska program drivs av en reaktionär ängslan – över att främmande krafter tar över och rövar arbete, trygghet, välstånd och något man kanske skulle kunna kalla en invand livsform, med dess upplevelse av igenkänning och bekvämlighet, från deras rättmätiga innehavare. I vårt fall svenskarna, i andra länder fransmännen, polackernas, ungrarnas, britternas – och så vidare.

Hur är det möjligt, måste vi fråga oss, för en så banal och kortsiktig politisk idé att fungera? Hur kan den bli så populär? Och varför just nu?

Det finns många svar, men jag tror det mest grundläggande ligger i **en underlåtetenssynd som Europas länder, och många andra länder också för den delen, svarat för under de senaste årtiondena.**

Under det halvsekel när Europa gick ut ur de förödande världskrigens och folkmordens epok byggdes successivt allt starkare förbindelser genom det europeiska samarbetet: Kol- och stålunionen, EEC, EG, sedan Europeiska Unionen 1995. Nationalismen var dessutom djupt komprometterad av nationalsocialismen och den likaledes extempatriotiska fascismen. Sådana idéer hade helt förlorat sin legitimitet. Parallellt införde de flesta länder i Europa en politik som målmedvetet förbättrade levnadsvillkoren för de många människorna. Ordet för det var ”välfärdsstaten”.

Under denna period låg nationalismen lågt. De som har varit med tillräckligt länge kanske erinrar sig små förskrämda notiser i pressen med rubriker som ”Bevara Sverige svenskt”. De flesta av oss drog på munnen, det var foliehattvarning.

Men idéer av detta slag dör aldrig, de lever under ytan. **Underlåtenheten bestod i att försumma sammanhållningen i samhället.** Sedan 1980-talet har idéer om individualism, konkurrens och marknad dominerat den politiska dagordningen och spritt sig inom stora delar av det politiska spektrum. Det har funnits goda argument för en del av dem och de har utan tvivel bidragit till det växande välståndet. De har varit centrala i globaliseringen som bidragit till att vitalisera många av världens ekonomier.

Men denna politik har lämnat många människor på efterkälken, och många regioner och orter har förlorat. Andra har vunnit, några har vunnit kolossalt mycket. Inslag i denna politik har varit att göra staten mindre, och att individualisera välfärden.

Jag såg inför det franska valet i fjol ett TV-inslag från Lille. En gammal industristad som länge varit på nedgång. En vit fransk kvinna visade sitt hem. Hon såg medfaren ut och hennes hem var i förfall. Hennes grannar, ett par karlar, talade också inför kameran. Vita fransmän i övre medelåldern.

Vad vi såg var – fattigdom. Vanlig hederlig fattigdom. Den vi läst om i historieböckerna i skolan, som vi lärt oss var något som fanns förr i världen och som nu bara finns i Afrika och Ryssland och en del andra ställen där den nog snart ska vara utrotad – om de bara kan bli som vi.

Men detta var i Frankrike. Ett avancerat välståndsland. I en före detta framgångsrik industristad. De skulle rösta på Le Pen. Hennes namn kom ur deras munnar där det också saknades tänder, och i deras ansikten lyste skräcken och vreden och besvikelsen. Le Pen skulle ge dem återupprättelse.

Nationalisterna påminner i vissa ögonblick om frälsare. De säger till dem som lämnats på efterkälken att de ska återfå sin ära och sin status. De ska återfå sitt värde. Deras länder, och de själva, ska bli ”great again”.

Också en del av samhällets mer välbeställda grupper tyr sig till nationalismen. Den stämmer överens med en gammal samhällsordning som de känner igen, där tro, fosterland och, kanske framförallt, erkända och tydliga sociala skillnader hade sina givna platser. Det bidrar ytterligare till den nostalgiska tendensen i denna form av samhällsförståelse.

Det hjälper inte med moralisk undervisning av de människor som nu tyr sig till dessa idéer. Rädsla och längtan efter trygghet och igenkänning är mycket starka krafter. De kan inte bara viftas bort som irrationella.

I min förståelse av vad som sker är det mycket viktigare att angripa orsakerna. Människor och regioner bör inte lämnas på efterkälken. I detta finns stora uppgifter för en riksdag att ta tag i. Den som lyckas kan räkna med många röster från dem som nu är oroliga och vilkas själar är fulla av längtan.

Så här är inte all nationalism. Världen består också av imperier och av förtryckande, illvilliga, korrupta stater. Där är nationalismen ännu idag en frihetsideologi. Avkoloniseringen under efterkrigsdecennierna vägledades av drömmar om att bygga nya nationalstater som skulle ge frihet och utrymme till människor som betraktades som undersåtar och saknade rättigheter i Afrika, Asien och har fortsatt i Östeuropa. Idén om fosterlandet kan vara vacker, värmande, vänlig.

Några av 1800- och 1900-talens stora politiska hjältar har varit nationalister. I Östeuropa var nationalismen ännu en frihetsrörelse fram till murens fall. Nu är det dessvärre redan mycket annorlunda.

Den nationalism vi nu ser växa i Europa och vårt eget land har ingenting med frihet att göra. Den är en rädslans ideologi.

Hoten mot demokratin kommer i hög grad just härifrån. Att demokratin är under press beror alltså inte på att partier inte längre är intresserade av människors röster. **De vill ha dem, de vill ha makt.** Men de vill ha makten för att minska sambanden mellan demokratin och det fria, öppna, liberala samhälle som demokratin lever av, och de vill minska demokratin mellan länder och även den demokrati som lever i vardagen och på jobbet.

Inom folkbildningen och bland studieförbund och folkhögskolor arbetar vi med att stärka och mobilisera civilsamhället i demokratiarbetet. Jag tror de flesta redan vet att vi gör det. Vi når många, minst en miljon människor, varje år med våra verksamheter. Vi arbetar väldigt intensivt med unga, och vi finns som en viktig social mötesplats för många äldre. Vi minskar ensamheten i vårt samhälle, denna växande och onödiga folksjukdom som drabbar väldigt många i grunden goda och helt vanliga människor.

Vi bidrar till att minska rädslan i samhället. Det är en av de saker som är viktigast att göra just nu.